

**EMBER ERNŐ:
WESZPRÉMI ISTVÁN (1723–1799) BESZÉLGETÉSE JÓZSEF
CSÁSZÁRRAL¹**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével**

A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában R. 790.a jelzettel található egy nyolcadrét alakú, 10 lapra terjedő kézirat, melynek 1. lapján ceruzával írva a következő, az írás betűinek alakjából megállapíthatólag a 19. századból származó cím olvasható:

„Beszélgetése 2^k József római császárnak Wessprémi István debreczeni orvosdoctorral 1770 Május 18^{án} d. u. 4 órákor.”

E lap másik oldala üres, a következő, 3. lapon kezdődik aztán a latin nyelvű szöveg, tintával írva, szemmel láthatólag 18. századi írással, ezzel a címmel:

„Colloquium Inter Augustissimum Romanoru(m) Imperatorem Josephum II, et Stephanum Wessprémium Medicinae Doctorem Debrecini ad diem 18^{am} May, horam 4^{tam} pomeridian(am) 1770.”²

Alatta mindjárt következik a párbeszéd a „Medicinae Doctor” és az „Imperator” között, s folytatódik a 4., 5., 6. és 7. lapon, továbbá a két következő számozatlan lapon, s a 8. lapon fejeződik be.

A magyar fordítása – lehetőleg visszaadva az eredeti stílusának barokkos cikornyáit – a következő.

*

Doktor: Lábaidhoz borulok, mindazok között, akik valaha voltak, legkiválóbb császár, aki amint jószágban Traianust már sok tekintetben felülmultad, úgy azt, hogy szerencsében Augustus Caesart is legyőzzed, lelkem mélyéből kívánom.

Császár: Kelj fel térideiről: azt nem szoktam elviselni.

Doktor: Nem, felséges király! De először örömet fejezem ki neked, hogy mikor e leghűségesebb alattvalóidhoz jöttél, épen és egészségesen láthatlak, aztán pedig a magam részéről örülök, hogy e városba való szerencsés megérkezésedkor kedvező alkalmat találtam a legfelségesebb római császárnőnek, legkegyelmesebb édesanyádnak áhitatos lélekkel kifejeznem legnagyobb hálámat, amellyel neki tartozom azért, hogy engem, érdemetlent, két évvel ezelőtt különös kegyelmében részesíteni méltatott. Mindkét legszentebb felségeteknek állandó egészséget, boldog és békés uralkodást, az egész felséges ausztriai háznak pedig örök életet kívánok.

Császár: Kelj fel térdedről, és mindjárt halljam, ki is vagy te.

Doktor: Legkegyelmesebb uram! Én legszentebb felségeteknek legbuzgóbb és legalázatosabb alattvalója Wessprémi István vagyok, e város rendes orvosa.

¹ Forrás: Ember Ernő: Wessprémi István beszélgetése József császárral. = Könyv és Könyvtár, 1977. pp. 71–81. (Részletek)

² A cím magyar fordításban így hangzik: „Beszélgetés II. József, a rómaiak legfelségesebb császára és Wessprémi István orvosdoktor közt Debrecenben, 1770. május 18-án, délután 4 órákor.”

Császár: Ezt az aranyból való és drágaköves kitüntetést, amelyet a melleden viselsz, milyen érdemmeddel nyerted el felséges anyánktól?

Doktor: Nem a saját érdememért, legkegyelmesebb császár, hanem a legfelségesebb császárnő bőkezű jótéteménye folytán kaptam. Az a mindnyájunk legjóságosabb anyja ugyanis nem habozik, az égi istenség szokása szerint, az érdemetlenekkel is jót tenni.

Császár: Az ugyan bizonyára igaz, amit az ő bőkezűségéről mondasz, de az ilyen arany képmását nem adja érdemetleneknek.

Doktor: Közrebocsátottam néhány orvosi könyvet, amelyekről úgy gondoltam, hogy hazámnak hasznosak lesznek. Azonkívül a felséges császárnőnek kezébe került némely orvosi megfigyelésem, illusztrálva. Hacsak jósága folytán nem ezeket tulajdonítja érdememül.

Császár: Ugye írtál szülészeti tárgyú könyvet is?

Doktor: Azt is, legszentebb császár.

Császár: Emlékszem rá, és gratulálok neked, hogy annak szerzője vagy. De vajon gyakorolod is azt a mesterséget, és milyen eredménnyel?

Doktor: Meg kell vallanom, legfelségesebb uram, hogy ritkábban hívnak vajúdó nőkhöz; ugyanis olyan szemérmesek ezek a mi asszonykáink, hogy nem egykönnyen engedik meg férfiakkal, hogy segítő kezüket rájuk tegyék.

Császár: Bárcsak ebben a tekintetben kevésbé lennének szemérmesek. De vajon ismered-e a mi udvari orvosunkat, van Swieten?

Doktor: Ugy van, legjóságosabb uram; arra is méltat a méltóságos báró, hogy olykor levéllel tisztel meg.

Császár: Mikor kaptál tőle legutóbb? és milyen tárgyat?

Doktor: Az utolsót a nemrég múlt március hónapban kaptam tőle. Ebben a legnagyobb mértékben helyesli azt a vele közölt szándékot, hogy egy kötetben kiadom azokat a szerzőket, akik Magyarország és Erdély gyógyforrásait, tudniillik a hévizeket és savanyú vizeket, sohasem tették közkinccsé.

Császár: Valóban szép szándék. Ne állj el ettől a tervedtől. Ajánlom, hogy tovább is élj a van Swieten tanácsával. Mely betegség szokott leginkább fellépni itt nálatok?

Doktor: Leginkább a himlő, legjóságosabb császár. Némely években úgy dühög, hogy csak ebben a városban több mint négyszáz kis gyermeket elpusztít.

Császár: Bizonyára rosszindulatú. De vajon járványos is? Mi a véleményed annak emberi testbe való beoltásáról?

Doktor: A lehető legjárványosabb. Annak beoltásától sohasem riadtam vissza, miután az oltás módját nemcsak megtanultam a londoni közkórházakban, hanem gyakoroltam is ugyanott a himlősök menedékhelyén.

Császár: Mivel többféle oltási módszer van, ti melyiket alkalmaztátok leginkább Londonban?

Doktor: Ott a bemetszéssel való módszert alkalmazzák. Ugyanis előbb valamelyik karon a deltoid izom alatt könnyű sebet ejtenek, ebbe helyezik bele a himlő-nedvvel átitatott anyagot, és tapasszal beragasztják.

Császár: Mutasd meg például a kezeddél, a karodon hol lenne a bemetszés? Vajon itt, ahol én az ujjammal mutatom?

Doktor: Pontosan eltaláltad, bölcs császár! Ugyanis éppen azon a helyen alkalmaztuk a bemetszést.

Császár: Nem kételkedem, hogy ezt a mesterséget itt is gyakorlod?

Doktor: Szomorúan mondom, kezeimben meddő marad ez a mesterség. Ugyanis minthogy ez a művelet a legmagasabb uralkodók udvarát is sokáig nyugtalanította, sőt hogy vajon megengedett-e, most is kételkedővé tesz némelyeket, ennek a városnak az előjárósága, hogy veszedelmes vélekedéssel el ne siesse a dolgot, ez ideig sohasem adott nekem engedélyt ennek gyakorlására, és állítja, hogy nem is fog adni, különleges királyi engedelem nélkül.

Császár: Mondd meg nekik, hogy már nincs szükség királyi engedélyre. Ezt a műveletet már a mi legfelségesebb udvarunkba is bevezették, és jó eredménnyel napról napra inkább gyakorolják. Bátran alkalmazd te is, de nem a szülők beleegyezése nélkül. – Mivel Londonról tettél említést, vajon beszéled az angol nyelvet? vagy más idegen nyelveket is?

Doktor: Anyanyelvünkön kívül beszélem a németet is, a franciában sem vagyok járatlan. Ha pedig azt parancsolod, hogy angol nyelven beszéljek, leghatalmasabb császár, a legnagyobb szerencsének fogom tartani.

Császár: Dicsérem igyekezetedet. Most azt mondd meg, mit óhajtasz tőlem a magad számára?

Doktor: Azt kívánom, hogy legyen egészen felségetek kegyébe és pártfogásába befogadva.

Császár: Ismételd meg, mi a neved?

Doktor: Legszentebb felségeteknek legkisebb és legalázatosabb pártfogoltja, Weszprémi István, aki ismételten lelkesedéssel mind neked, legfelségesebb császár, mind felséged anyjának, a legfelségesebb császárnőnek hosszú életet, állandó egészséget, boldog és békés uralkodást, végül az egész ausztriai háznak halhatatlanságot kívánok.

Császár: Éljen boldogul.

Doktor: Alázatos tisztelője felségeteknek.

*

A párbeszéd akkor hangzott el, mikor II. József – még édesanyja uralkodása alatt – körutat tett Magyarországon, és meglátogatta Debrecen is. (...) Weszprémi nagy büszkesége volt, hogy Mária Teréziától 1767-ben kitüntetést kapott, egy a királynő képét ábrázoló, körös-körül drága gyémántokkal, tetején a királyi koronával művészileg kiremekelt, 2000 forint értékű aranyérmét. Ezzel kezdődik a fenti beszélgetés is.

Hogy a találkozás miképpen jött létre, nincs arra semmi adatunk, feltűnő azonban az, hogy a császár kétszer is megkérdezi a Weszprémi nevét, a beszélgetés elején és végén is, viszont arra „emlékezik” („memini illius”), hogy beszélgető társa szülészeti tárgyú könyvet is írt. Hasonlóképpen nincs adatunk arra sem, hol folyt le a beszélgetés.

Ami a beszélgetés tartalmát illeti, az elsősorban orvostörténeti érdekességű, de figyelemre méltó művelődéstörténeti szempontból is. Így a korra jellemző, hogy Weszprémi a szülésmesterséget nem gyakorolhatta Debrecenben a szülő nők („mulierculae”) szegénylőssége miatt, hogy a himlő sok áldozatot szedett akkoriban a városban, főként a kisgyermek (,,infantes”) közül, és hogy a városi előljáróság nem engedte a védőoltást gyakorolni királyi engedély nélkül.

Igen feltűnő azonban az a túlzó hódolat, sőt szolgai megalázkodás, amellyel Weszprémi, a város 47 éves tisztiorvosa, az Európa-szerte ismert tudós és író, a császárt üdvözlí. Térdre borul előtte és barokk stílusú, hosszú üdvözlő beszédet intéz hozzá, később pedig magát teljesen érdemtelennek mondja, s a felségek kegyét és pártfogását („gratia et favor”) kéri. A tudós orvos és író magatartása szélsőséges megnyilatkozása annak a hiperlojalitásnak, amely a kor református értelmiségét általában jellemezte. (Kivételek persze voltak, például Szilágyi Sámuel szuperintendens, aki ugyanez alkalommal „hosszan, bátran, szabad lélekkel,” „tisztelettel eltölt bátorsággal” beszélgetett a császárral, úgyhogy az „meg volt illetődve” – ahogy Szűcs István előadja alább idézendő művében.) Figyelemre méltó még – s egy kissé a század külföldet járó debreceni diákjaira is jellemző –, hogy Weszprémi a császár kérdésére elmondja, anyanyelvén – és természetesen a latinon – kívül beszél németül, franciául és angolul is.

*

Vegyük azonban más szempontból is szemügyre ezt az érdekes kéziratot és a vele összefüggő kérdéseket.

Az első kérdés: valóban megtörtént-e ez a beszélgetés, vagy esetleg csak anekdotának kell tekintenünk? Erre az utóbbira mutatna két körülmény. Az egyik, hogy abban a német nyelvű jelentésben, amelyet 1770. augusztus 11-én szerkesztett a városi előljáróság és 18-án terjesztett fel gróf Pálffy Miklós kir. kamarai bírónak,³ pontos adatok vannak ugyan II. Józsefnek május 18-án délután 2 és 3 óra között Arad felől történt megérkezéséről, a nagytemplomban és a kollégiumban tett látogatásáról, s hogy 19-én reggel 5 és 6 óra között utazott el Tokaj felé – sok ezer szerencsekívánatot közepette („az itteni lakosoknak sok ezer szerencsekívánattal”⁴) –, de a Weszprémivel való beszélgetésről nem tesz említést, csak arról, hogy a városi magisztrátust és Szilágyi Sámuel szuperintendenst fogadta a császár. A másik, hogy Szűcs István, aki a város történetét háromkötetes munkában írta meg, noha a császárnak Szilágyi Sámuellel való beszélgetését részletesen leírta, arról nem tesz említést, hogy a császár Weszprémit is fogadta volna.⁵ Ezeket a bizonyítékokat azonban nem fogadhatjuk el teljes értékűeknek, mert a jelentés nagyon rövid, egy ívoldal terjedelmű, s az esemény után három hónappal készült, amikor egyes részletek feledésbe merülhettek, kivált hogy – más adatok szerint is az európai híré kiváló orvos saját pátriájában nem volt próféta,⁶ viszont Szűcs István száz évvel később írta nagy művét, és forrásul – mivel az esemény kortársai akkor már nem éltek – alkalmasint éppen az említett jelentést használta, amire mutat az, hogy mindkét helyen megtalálható az az adat, hogy Szilágyi püspök a látogatást követő vasárnapon megható prédikációt tartott a kistemplomban a Példabeszédek könyve XVI. részének 15. verse alapján.

Ezekhez harmadikul hozzácsatolhatjuk még azt, hogy maga Weszprémi a 'Succincta medicorum... biographia' I. kötetének első változatában közreadott önéletrajzában sem tesz említést erről a számára bizonynyal igen jelentős és emlékezetes eseményről. Ez összefüggésben lehet azzal a körülménnyel, hogy a tudós szerző műve I. kötetének Bécsben nyomott második és harmadik változatából egész önéletrajzát kihagyta. Erre alább még visszatérünk.

Végül Baldinger professzor, aki életrajzi lexikonában először közölte ezt a beszélgetést, anekdotának nevezi.⁷

³ Hajdú-Bihar megyei Levéltár IV. A 1011/k.4. Relationes 1770. aug. 11. – Az ez évi indexben „Acta miscellanea No. 215” tétel alatt szerepel a következő tartalmi megjelöléssel: „1770. August 11. A' Fejedelemlennek, a' ki Albert Fő Herczeg kíséretében Debreczenben megjelent – látogatása 's fogadtatásának Leírása. Másolat. Német.”

⁴ „unter viel tausendt Glückwünschen aller hiesigen Einwohner”

⁵ Szűcs István: Szabad Királyi Debreczen Város történelme. 3. köt. Debrecen, 1872. pp. 788–792.

⁶ Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István (Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből). Bp., 1958. p. 63.

⁷ Baldinger, E. G.: Biographien jetztlebender Ärzte und Naturforscher in und ausser Deutschland. I-en Bandes IV-es Stück. Jena, 1772. J. W. Hartung. pp. 172–180.: „Herr Stephan Weszpremi, der Arzneywissenschaft Doctor, ausübender Arzt und Physicus zu Debreczin in Ungarn, der Römisch-Kaiserlichen Acad. der Naturforscher Mitglied.” [„Weszprémi István úr az orvostudományok doktora, gyakorló orvos és fizikus Debreczenben, Magyarországon, a Római-Császári Természettudományi Akadémia tagja.”]

A 175. lapon:

„Am 18. May 1770. hatte Herr W. das Glück, Sr. Majestät dem jetzt glorwürdigst regierenden Kaiser Joseph, bey höchst Dero Durchreise durch Debreczin aufzuwarten, und Se. Majestät geruhen auf die gnädigste und huldreichste Weise sich mit unserm Arzte in lateinischer Sprache über medizinische Dinge zu unterreden. Einige Anekdoten dieser Unterredung stehen hier vielleicht nicht am unrechten Orte. Sie sind Beweise der gnädigsten Herablassung dieses grossen Kaisers.” [„1770. május 18-án W. Úrnak az a szerencséje volt, hogy találkozhatott őfelségével, a most uralkodó József császárral, annak debreceni átutazása során, és jóakarató és hódolatos módon orvosunkkal orvosi dolgokról latinul beszélgethetett. Ennek a beszélgetésnek egyes részletei talán nem állnak itt rossz helyen. A nagy császár legkegyelmesebb jóindulatú leereszkedésének bizonyítékai.”]

Ezekkel az adatokkal szemben viszont Horányi Elek írói életrajzgyűjteményének III. kötetében, Wespérmi életrajzában, határozottan állítja, hogy II. József császár Debrecenen átutazásában beszélgetést folytatott „Istvánunkkal”.⁸

Ez a legutóbbi adat hitelesnek látszik, mert komoly tudományos munkában, életrajz részeként jelent meg még Wespérmi életében, s ezt nem rontja le Baldinger „anekdota” kifejezése, hiszen éppen ő közli majdnem teljes egészében, pontos időmegjelöléssel a beszélgetést, tehát ő az „anekdota” szót bizonyára nem a mai jelentésében használta az idézett szövegben, hanem talán az eredeti görög „kiadatlan” (ἀνέχδοτον) jelentésben, mert hiszen ő „adta ki” először.

Ha kéziratunkat a Baldinger közölte szöveggel egybevetjük, úgy találjuk, hogy lényeges eltérés nincs közöttük. Ami különbség van, az stilisztikai természetű, s legtöbbször csak egyes szavakra vagy félmondatokra szorítkozik, csak egypár esetben terjed ki egész vagy több (de csak két-három) mondatra, s a tartalmat nem érinti.

Ugyanezt mondhatjuk arról a kézirat szövegről is, mely az általunk fentebb közölt szövegű kézirat mellett, vele azonos borító lapban és könyvtári számon található a könyvtárban, s amely szemmel láthatólag 19. századi írás, zöldes papíron. Tehát ez nem az előbbi kézirat másolata, vagy ha igen, a másoló nem követte híven eredetije szavait, csak a tartalmát. De ez a szöveg sem azonos a Baldingerével sem, tehát három, egymástól csak kevésbé különböző szöveg áll rendelkezésünkre.

*

Figyelemre méltó az is, hogy Wespérmi életírói közül többen nem említik ennek a nevezetes kihallgatásnak a megtörténtét, amely pedig nemcsak kuriózum, hanem fényt vet tudósunk tudományos és gyakorlati orvosi tevékenységére is.

Így elsősorban – mint fentebb mondtuk – nem szól róla ő maga önéletrajzában, amelyet nagy műve, a *’Succincta medicorum... biographia’* I. kötetének első, lipcsei változatában közölt.⁹

Nem szól róla az az életrajz sem, amely magyar nyelven Wespérmi halála évében, 1799-ben, *’Pannoniae Luctus’* című műve függelékében jelent meg.¹⁰

Végül nem emlékezik meg a császárral folytatott beszélgetésről az az elég hosszú életrajz sem, amelyet Gulyás István debreceni kollégiumi tanár írt Wespérmi halálának 100. évfordulójára,¹¹ valamint a *’Succincta...’* új, bilingvis kiadásának bevezetése sem.¹²

Mint már említettük, először Ernst Gottfried Baldinger előbb jénai, majd göttingai egyetemi tanár művében találjuk meg a beszélgetés említését, sőt nagyrészt szövegét is. Baldinger művének ez a része 1772-ben jelent meg, tehát két évvel megelőzte Wespérminé

⁸ Horányi, Alexius: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. Pars III. Posonii, 1777. Ant. Loewii.* pp. 559–564.: „Wespérmi (Stephanus).”

Az 561–562. lapon:

„Ita quoque nostrum Stephanum Augustus Imperator Josephus II Debrecinum transiens, colloquio, paternum in nostros Cives, amorem testante, dignatus, in rebus bono caeptis confirmavit.” [„Felséges Császáruk, II. József, Debrecenen való átutazásakor, polgáraink iránti atyai szeretetének bizonyágaképpen a mi Istvánunkat beszélgetésre méltatván, helyes kezdeményezését szintén támogatásáról biztosította volt.”]

⁹ *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria prima. Lipsiae, ex Officina Sommeria, MDCCCLXXIV (1774).* 100. számú életrajz. pp. 202–208.

¹⁰ Néhai Nagyérdemű Tudós Wespérmi István Orvos Doctor Úr’ Élete leírásának rövid Kivonása. In: *Pannoniae Luctus, quo principum aliquot, et insignium virorum mortes, aliique funesti casus deplorantur... Posonii, 1799.* pp. 87–92.

¹¹ Gulyás István: Wespérmi István emlékezete. = *Debreceni Protestáns Lap*, 1900. 2–6. sz. pp. 14–17, 26–28, 43–45, 54–56, 70–73.

¹² Wespérmi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kövári Aladár. 1. köt. Bp., 1960. pp. V–LVIII.*

a 'Succincta...' I. kötetében közölt önéletrajzát, mely 1774-ben került ki a sajtó alól. Mindamellett Baldinger német szövege hű fordítása a latin nyelvű önéletrajznak – kivéve a tudós családjára vonatkozó adatokat (feleség, gyermekek), amelyeket elhagyott. Ezek helyett közli Baldinger a II. Józseffel történt beszélgetés szövegét. Feltehető tehát, hogy Wespérmi Baldinger kérésére kéziratban elküldte neki önéletrajzát, s ezt közölte német fordításban. Ezt a feltevést megerősíti az is, hogy még a *physicus ordinarius*sá történt megválasztásának napját („am vierten April 1767”) is közli. Ugyanezt gondolhatjuk a II. Józseffel folytatott beszélgetés szövegéről, azt is bizonyára Wespérmi juttatta el Baldingerhez, de hogy miért különbözik az a kézírásos szövegtől, annak talán az lehet az oka, hogy a kettő nem egymás másolata, hanem Wespérmi emlékezetből külön-külön vetette papírra őket.

A második adat Horányié, amelyről már szintén szoltunk.

Érdekes, hogy Baldingernél és Horányinál néhány adattal több van, mint Wespérmi önéletrajzában, így például, hogy Londonban a híres Smellie volt a mestere a szülészetben, s hogy doktorrá avatásakor promotora Woertmann volt.¹³

Valószínűleg Horányi közlésén alapul a Pallas Nagy Lexikona Wespérmi-cikke, amelyben olvasható, hogy „József császár országos körútja alkalmával, 1770-ben hosszabb magánkihallgatáson fogadta” Wespérmit.¹⁴

Szó szerint ugyanezt írja Szinnyi is írói lexikonában,¹⁵ s nyilván ennek alapján veszik be az újabb életrírók ezt az adatot Wespérmi életrajzába, így Molnár Ágnes¹⁶ és Sükösd Mihály,¹⁷ viszont Csaba Margit¹⁸ nem szól róla.

Tud azonban, és említést tesz Wespérmi életének emez epizódjáról Magyary-Kossa Gyula, sőt a beszélgetés egy kis részletét is közli.¹⁹ Éppen ez mutatja, hogy ennek alapja Baldinger közlése, habár nem közvetlenül. Magyary-Kossa ugyanis a beszélgetés részletét Korbuly György cikkéből idézi,²⁰ viszont Korbuly Eduard Caspar Jacob von Siebold művére²¹ hivatkozik, ahol csakugyan megtalálható a Korbuly és Magyary-Kossa által idézett néhány mondat – és csakis az. Viszont a tudós göttingai szülészprofesszor pontosan idézi forrását, Baldinger művét.

Vizsgálódásunk eredményét tehát úgy foglalhatjuk össze, hogy az a beszélgetés valóban megtörtént Wespérmi István és II. József császár között 1770. május 18-án délután 4 órakor (hogy hol, azt nem tudjuk, talán a „Fehér ló” fogadóban, ahol a császár megszállott), s annak

¹³ Baldinger id. műve p. 174.; Horányi id. műve pp. 560–561.

¹⁴ Pallas Nagy Lexikon XVI. kötet. Bp., 1897. p. 1031.

¹⁵ Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Bp., 1910. 1546. h. Forrásai közt említi Horányit is, a Pallas Nagy Lexikonát is.

¹⁶ Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Bp., 1939. p. 53.

¹⁷ Sükösd id. műve p. 45.

¹⁸ Tudós Wespérmi István orvosdoktor (1723–1799). Bp., 1942. p. 11.

¹⁹ Magyar Orvosi Emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. IV. köt. Bp., 1940. p. 66.

²⁰ Korbuly György: Heti krónika. = Orvosi Hetilap, 1939. p. 869.

²¹ Ed. Casp. Jac. von Siebold: Versuch einer Geschichte der Geburtshülfe. II. Band. Berlin, 1845. A 434. lapon: „Zur Beurtheilung des Verhältnisses der Geburtshülfe zum Publicum in den Österreich'schen Staaten in damaliger Zeit ist das Gespräch des Kaisers Joseph mit dem ungarischen Geburtshelfer Wespérmi, einem Schüler Smellie's interessant. Auf die Frage des Kaisers: „Exercises tu quoque hic artem illam, et quo successu?” antwortet Wespérmi: „Fatendum est ingenue, Augustissime D. me rarius ad parturientes vocari, ita enim sunt pudicae mulierculae nostrae, ut mares non facile admittant, nec patientur sibi a viris auxiliatrices manus admoveri.” Worauf der Kaiser ausruft: „Utinam non essent adeo pudicae!” Vergl. Baldinger a.a.0.1.B.4.St.S. 176–8.” [„Arra vonatkozóan, hogy milyen volt akkoriban a nagyközönség szülészethez való viszonya az osztrák tartományokban, igen érdekes adalék József Császár és a magyar szülész, a Smellie-tanítvány Wespérmi beszélgetése. A Császár kérdésére ugyanis: »Magad is gyakorlod-e ezt a mesterséget s milyen eredményekkel?» Wespérmi a következőket válaszolta: »Őszintén bevallom, Felséges Uram, hogy engem csak ritkán hívnak vajúdó nőhöz, annyira szemérmesek ugyanis a mi asszonyaink, hogy férfiakat nem egykönnyen eresztenek magukhoz, sőt még azt sem tűrik, hogy egy férfi akár segítő kézzel is hozzájuk nyúljon.«”]

szövegét, amelyet minden valószínűség szerint maga Wespérmi közölt vele, Ernst Gottfried Baldinger tette közzé két évvel később, 1772-ben megjelent életrajzi lexikonában. A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött két kézirat közül pedig az egyik egykorú, 18. századi, amely talán Wespérmi hagyatékából vagy ajándékából került oda – mint Baldinger lexikona is – a másik pedig annak – vagy esetleg egy harmadik kéziratnak – szabad másolata.

*

Szorosan nem tartozik tárgyunkhoz, de a Wespérmi személyén keresztül mégis összefügg vele néhány kérdés, amelyekkel – mint eddig meg nem oldottakkal, vagy könyvészeti érdekességekkel – még foglalkozni akarunk.

Az egyik: tudósunk apjának életkora. Sükösd Mihály „a fiziológia riasztó csodája”-nak tartja Horányinak azt az adatát, hogy Wespérmi apja fia születésekor 91 éves volt,²² mert hiszen 1727-ben 95 éves korában halt meg, fia pedig 1723-ban született. Ezt az adatot közli Gulyás István is említett életrajzában,²³ sőt később meg is ismétli²⁴ Horányira hivatkozva (tehát ismerte a Horányi-életrajzt, akkor miért nem említi a II. Józseffel történt beszélgetést?). Ez valóban csodálatos jelenség volna, ha nem sajtóhiba volna Horányinál. Horányi ugyanis – kora szokása szerint – mind Wespérmi születési évét, mind apja halálzási évét római számmal írja, ez utóbbit így: MDCCXXVII, ami valóban 1727-et jelent, de nyilván ott történt a hiba, hogy az első X helyén L-nek kellene állni, s akkor MDCCLXVII – 1767 már elhihető és helyes is,²⁵ hiszen Baldinger is ezt az évszámot jelöli meg Csanádi István halálzási évének.²⁶ Baldinger művét azonban sem Gulyás, sem Sükösd nem ismeri.

A második kérdés az: miért hagyta ki Wespérmi 'Succincta'-ja I. kötetének második és harmadik változatából önéletrajzát. Ezt a kérdést Durzsa Sándor vetette fel 1957-ben²⁷ és Sükösd Mihály nem szól róla, de a bilingvis kiadás függelékében már ez olvasható: „A Succincta medicorum biographia I. kötetének... három kiadási változata van.”²⁸ Durzsa különbözteti meg a három változatot, melyek közül az első Lipcsében, a második és harmadik Bécsben jelent meg.²⁹ A harmadik változatról Wespérmi azt írja Pray Györgynek 1778. augusztus 22-én kelt levelében, hogy mellékeli műve első centuriáját is, amelyből Bél (Károly András) előszavát és az utolsó cikket (ti. saját életrajzát) kihagyta, és hogy miért tette ezt, ha nem mondja is meg, könnyen ki lehet találni.³⁰

²² Id. mű p. 9.

²³ Id. mű p. 15.

²⁴ Id. mű p. 28.

²⁵ Horányi id. műve pp. 559–560.: „Wespérmi (Stephanus) a natali solo nomen adeptus, primam adspexit lucem MDCCXXIII, patre Stephano Tsanadi, egregio cive, qui MDCCXXVII. aetatis suae quinto et nonagesimo decessit.” [„Wespérmi István, aki szülőföldjéről kapta nevét, 1723-ban látta meg a napvilágot, apja Tsanádi Péter, köztisztviselőben álló polgár volt, aki 1727-ben, 95 éves korában hunyt el.”] (sic!)

²⁶ Id. mű p. 173.: „Dessen Vater war Stephan Tschanadi, ein angesehener Bürger, welcher 1767. im 95. Jahre seines Alters verstorben.” [„Ennek apja Csanádi István volt, olyan polgár, akire fölnéztek és aki 1767-ben 95. életévében halt meg.”]

²⁷ Wespérmi István levelei Pray Györgyhöz. = Magyar Könyvszemle, 1957. p. 169.

²⁸ Wespérmi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford.: Kővári Aladár. 1. köt. Bp., 1960. p. 423. Vértési Sándor idézi Durzsa cikkét.

²⁹ De a második változat impresszumában még „Lipsiae” szerepel. (Ezt Durzsa nem vette észre.) Lásd a Debreceni Egyetemi Könyvtár 759053 helyrajzi számú példányát.

³⁰ Durzsa id. műve p. 169.: „...adjunxi illi praeterea comitem primam quoque Centuriam, ex qua Praefationem Belianam et ultimum ut vides articulum expunxi, et cur hoc ita fecerim, me quoque tacente facile poteris conjectura adsequi...” [„...társul pedig az első centuriát is mellékeltem, amelyből, amint láthatod, a Bél-féle bevezetőt és az utolsó cikkelyt kiemeltem – hogy miért cselekedtem így, azt akkor is könnyen kitalálhatod, ha én meg nem mondom.”]

„Ami Pray számára nyilvánvaló lehetett, az számunkra egyáltalán nem az, és igazán csak mi vagyunk konjektúrákra utalva, ha e változtatások okát keressük” – mondja Durzsa.³¹

Látszólag nem is nehéz a megfejtés, hiszen Wessprémi maga mondja a II. változatban, hogy a külföldi tudósok példájára műve legutolsó cikkeként közölt életrajzát azért hagyta ki ebből a változathoz, mert a jeles hallei orvosprofesszor, D. Ern. Godofr. Baldinger kitűnő baráti szolgálatként már két évvel előbb közzétette azt orvosi életrajzainak IV. részében.³² Úgyhogy – de erről a körülményről ő már tudomást szerzett az első változat kinyomtatása előtt is, hiszen már ott megírja – levélből értesült róla, miszerint

„...az előbb jénai, most göttingai orvosprofesszor..., Ernestus Gottofredus Baldinger, ezt a cikket általa kiadott Életrajzai IV. részébe nemrég teljesen besorolta”.³³

Még bonyolultabbá teszi a kérdést az a körülmény, hogy egy – bár kéziratos – közlés szerint Wessprémi nemcsak kihagyta önéletrajzát műve bécsi lenyomatából, hanem a lipcsei első lenyomat majdnem minden példányát is magához vitette (amit megtehetett, mert a kiadás költségeit maga viselte, tehát nem okozott vele kárt másnak), s azokból az említett részt kívágta, úgyhogy a lipcsei kiadásból csonkítatlan példányhoz már nem lehetett 1784-ben sem hozzájutni.

Ez a kéziratos bejegyzés a 'Succincta'-nak abban a példányában olvasható, amely a Debreceni Egyetemi Könyvtárban a 759053 helyrajzi számot viseli, s a Durzsa szerinti II. változat egyik darabja (ugyanis ebben még benne van Bél Károly András előszava). E félbőr kötésű könyv fedelének belső oldalán szép kézírással e bejegyzést olvassuk:

„Márton István könyve, amelyet a nagytapasztalatú szerző úr kiváló nagylelkűségéből kapott. 1784 szeptember 20-án, mikor ugyane nagytapasztalatú szerző úr méltóztatott azt is megígérni nekem, hogy ha a IV. száz egyelőre egyetlen példánya megjelenik, abból szintén ad, mivel e tudós tanulmányait most készíti elő a nyomtatásra”.³⁴

Tehát e könyv a szerző ajándékából került Mándi Márton István (1760–1831) birtokába (aki debreceni diák, majd pápai kollégiumi tanár volt, filozófiai művek szerzője, Márton Józsefnek, Csokonai versei kiadójának testvérbátyja).³⁵

³¹ Uo.

³² Wessprémi id. műve pp. 210–211. a jegyzetben: „Constituerat apud animum auctor opusculi huius, Hippocratis, Thessali, Galeni, Cardani, Patini, Petrarchae, Slegelii, Baieri, Scheffellii, aliorum exemplis adductus, vitae suae factorumque rationes cum enumeratione scriptorum ultimo Articulo paucis verbis enarrare, sed quia Cel. Hallensium Professor Medicinae, Acad. S. R. I. Nat. Cur. Praesidi Adiunctus, D. Ern. Godofr. Baldinger singulari hoc humanitatis et amicitiae munere in Biographia sua Medicorum nostri temporis Partic. IV. num. 5. iam ante biennium defunctus est, manum de tabula hac consulto subtrahendum duxit...” [„E művecske szerzője Hippokratész, Thesszalosz, Galénosz, Cardanus, Patin, Petrarca, Slegel (sic!), Baier, Scheffel és mások példája nyomán úgy tervezte, hogy életének és viselt dolgainak rajzát, az utolsó cikkelyben, a szerzői mutatónál néhány szóval elmondja majd, ám mivel életrajzát a neves hallei orvosprofesszor, a Királyi Természettudományos Akadémia elnökhelyettese, Ernest Godofredus Baldinger Úr már öt évvel korábban, egyedülálló kedvessége és barátsága jeléül a saját 'Mai orvosok Életrajzai' című munkájában a IV. rész 5. numerusánál közölte volt, úgy gondolta, helyesebb, ha nem változtat a meglévő szövegen...”]

³³ Id. mű p. 202. a jegyzetben:

„Nuntiatum est per Epistulam, celebrem nuper Jenensium, nunc Goettingensium Medicinae Professorem, Imper. Nat. Cur. Academiae Praesidi adiunctum, Ernestum Gottofredum Baldingerum, articulum hunc Particulae IV. Biographiae a se editae nuper admodum inseruisse.” [„Levélben tudatta, hogy az egykori neves jénai, jelenleg göttingeni orvosprofesszor, a Birodalmi Természettudományi Társaság elnökhelyettese, Ernestus Godofredus Baldinger ezt a cikkelyt az általa kiadott Biográfia IV. részében nemrégén közölte volt.”]

³⁴ A szöveg eredetije:

„Liber Stephani Márton, quem ex munifica Experientissimi Domini Auctoris liberalitate accepit. A. 1784. d. 20^a Septbr. Quando etiam, unius adhuc Exempli, ex Centuria IV, si lucem publicam visura sit, idem Experientissimus Dominus Auctor, spem mihi facere dignatus est, quum doctas suas lucubrationes prelo subdere pararet.”

³⁵ Magyar Életrajzi Lexikon. 2. köt. Bp., 1969. p. 160.

A könyv utolsó lapja után kötött tiszta lapon, nem az előző bejegyzéssel egyező, de olvasható kézírással még a következő számunkra jelentős szöveg található:

„A 210. oldalhoz: A nagytapasztalatú úr, ezen életrajzi gyűjtemény szerzője, Weszprémi István, ezen mű utolsó kötegét újra elküldte a bécsi nyomdába, avval az utasítással, hogy életének a lipcsei kiadásban oly elegánsan megalkotott rajzát hagyják ki a mostani kiadásból. E hiányosságot kiváló megfigyelésekkel és a Supplementumnak a 202-tól a 217. oldalig való kiegészítésével kívánta pótolni. Mivel viszont nekem csak egyetlen példány volt birtokomban, mégpedig a lipcsei kiadásból, képtelen voltam ellenállni a kísértésnek, hogy e tudós szerző itt olvasható életrajzát ne írjam át ide, annál is kevésbé, mert a nagytapasztalatú szerző úr szinte valamennyi lipcsei példányt kevés kivételével – még hozzá a saját költségén – házához szállíttatta, s a fentebb említett életrajztól megfosztotta, úgyhogy egy teljes lipcsei kiadás beszerzésére semmi remény nem maradt.”³⁶

Alatta következik aztán, szép iskolás írással, Weszprémi önéletrajzának másolata, amiből azonban csak egy kis rész van meg, a többi a könyv bekötésének áldozatul esett.

Ez a tudósítás még valószínűtlenebbé teszi, hogy Weszprémi csak azért hagyta ki önéletrajzát a bécsi változatból, mivel az már előbb Baldinger művében megjelent, mert akkor miért távolította volna el a lipcsei példányokból ezt a szöveget, a nyomtatott példányok megcsonkításával. Tehát mégiscsak feltevésre vagyunk utalva, ha az okot keressük, s ez talán az lehet, hogy esetleg fülébe juthatott tudós szerzőnknek, hogy valaki szerénytelen gesztusnak, önreklámozásnak vélte az önéletrajz közlését, s az érzékeny tudós ezt a vélekedést igyekezett megszüntetni cselekedetével.

*

Végül még megjegyezzük, hogy Baldinger életrajzi lexikonának az a példánya, amely a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtárában 'A 133' jelzettel található, Weszprémi tulajdona volt, mert a címlapon ez olvasható: „Stephani Weszprémi MDr mpr.”, s ő ajándékozta a Kollégium könyvtárának, amit Medgyesi Pál könyvtárőr így jegyzett be a könyv fedelének belső oldalára:

„A nagytapasztalatú Weszprémi István, orvosdoktor úr és Debrecen szabad királyi városának rendes főorvosa úgy rendelkezett, hogy a Tekintetes Református Kollégium könyvtára gazdagodjék és ékesedjék a jelen könyvecskével, amelyet hálából kapott volt, majd a könyvtárnak ajándékozott 1776. november 17-én”.³⁷

S még a custoson kívül aláírta Pétzeli József „bibliothecarius ordinarius” is.

³⁶ A szöveg eredetije:

„Pro Memoria ad p. 210. Experientissimus Dominus, hujus Centuriae Biographicae Auctor, Stephanus Weszprémi, ultimam hujusce opusculi plagulam Typis Viennensibus iterato submisit, ita tamen ut Historiam vitae suae, quam in Editione Lipsiensi elegantissime depinxit, ex illa abesse voluerit, defectum istum Egregiarum observationum, et Supplementi, a pag. 202 ad 217, accessione resarsurus. Cum itaque unius Exempli, ex iis quae Lipsiae prodierunt, copiam habuissem, non potui non, ex eo, vitae Auctoris Doctissimi, delineationem succinctam huc transscribere: eo magis quod idem Experientissimus Dominus Auctor omnia ferme Exempla Lipsiensia, paucissimis exceptis (propriis quippe sumptibus expressa) ad se advehi curaverit, eaque memorata jam particula mutilaverit; ut adeo Editionis integre Lipsiensis procurandae spes nulla relicta videatur.”

³⁷ A szöveg eredetije:

„Experientissimus Dominus Stephanus Veszprémi (!), Medicinae Doctor et Liberae Regiaeque Civitatis Debretzen Physicus Ordinarius B.thecam I. Collegii Reformatorum Debrecinensis hoc praestanti libello auctam, ornatamque esse voluit, quem cum gratiarum actione recepit, atque in B.thecam intulit ao. R. I. 1776 d. 17 9bris.”